

УДК 329:35 (20)...

І. Кіянка

ПОПУЛІЗМ У КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: ПРИКЛАД БІЛОРУСІ

Досліджено проблематику популізму в контексті державного управління на прикладі Республіки Білорусь. Зазначено, що популізм залишається актуальним феноменом соціально-політичного життя багатьох країн світу. Зауважено, що, здійснюючи значний вплив на політику країн із порівняно малим досвідом функціонування демократичних інститутів, популізм, водночас, досить помітно виявляє себе у сучасному політичному просторі “старих” демократій. Доведено, що існує очевидний зв’язок між посиленням популізму та загостренням соціально-економічних проблем. Зауважено, що важливим чинником, який сприяє появі та зростанню впливу популістів, є нездатність політичного істеблішменту, зокрема і цілком демократичного, ефективно реагувати на нові труднощі та виклики.

Ключові слова: популізм, політична система, політичний режим, демократія.

Актуальність статті полягає у тому, що проблематика популізму займає одне з чільних місць серед тем сучасних політичних досліджень. І це пов’язано з важливою роллю популізму у житті суспільства, як в теоретичній, так і практичній площині. Розвиткові популізму в будь-який період його становлення сприяють низка причин, зокрема: посилення політичної та економічної кризи, соціальне розшарування, загострення наболілих проблем в освіті, медицині, культурі. На цьому ґрунті й виникає популізм політичної влади і режиму, метою якого було примирення протилежних інтересів різних верств суспільства та досягнення консенсусу між рухами і партіями, що їх відстоювали.

Феномен популізму на сьогодні є актуальним для політичного життя так званих пострадянських країн – суверенних держав, якими стали республіки колишнього СРСР після його розпаду у 1991 р. У межах статті вважаємо доцільним звернути спеціальну увагу на популізм у Росії та у Білорусі – країнах-сусідах України, які на момент дезінтеграції Радянського Союзу мали подібні до українських соціально-економічні та політичні умови. При цьому Російська Федерація була і залишається найпотужнішою та найвпливовішою країною пострадянського простору [1].

Свої характерні особливості має популізм у сучасній Білорусі. Чимало дослідників погоджуються з тим, що виразні популістські риси властиві тому політичному режимові, який ствердився у цій країні після приходу у 1994 р. до влади президента О. Лукашенка.

Щодо останніх досліджень і публікацій, то доцільно відзначити праці М. Баранова, В. Карбалевича, В. Рондо, І. Шуленкової та інших.

Режим О. Лукашенка активно експлуатує ідею соціальної справедливості. Він у 90-ті рр. ХХ ст. зміг завадити “обуржуазненню” колишньої радянської номенклатури, і очолена ним “народна революція” у Білорусі мала водночас антиноменклатурне та антибуржуазне спрямування. О. Лукашенко зумів зіграти на

настроях мас, уміло розділяючи “народ” та винне у всьому погане “начальство”. (Зауважимо, що протиставлення “народу” та ворожих йому “інших” є одним із найхарактерніших популістських прийомів та ідеологічних кліше). “Лукашизм” властива ще одна характерна риса популізму – граничне спрощення усіх соціальних і політичних проблем, нав’язування суспільству думки про можливість їх простого вирішення. При цьому режим О. Лукашенка постійно шукає ворогів, організовує “боротьбу” із ними. Самому О. Лукашенку властиві риси харизматичного лідера, при цьому його харизма “не стільки політична, скільки моральна, і визначається словами “чесний”, “справедливий”, “щирий”, “народний” [2].

Успіх білоруського президента був би неможливий без фактичної монополії на ЗМІ. Отже, білоруський режим утвердився як популістський, із певними особливостями, пов’язаними із трансформацією радянської економічної системи.

М. Баранов у своєму аналізі політичної ситуації у Білорусі використав поняття екстраординарної політики. Нею дослідник вважає надзвичайні, виняткові та водночас і надто різкі, непослідовні дії та заходи влади. На думку М. Баранова, джерелами такої політики є нерозвиненість громадянського суспільства, патерналістське ставлення до держави, низька потреба громадян у реалізації своїх прав і свобод [3]. У контексті роботи М. Баранов використав розуміння популізму як політичної діяльності, заснованої на маніпулюванні популярними у народі цінностями та очікуваннями. Таке маніпулювання ґрунтується на використанні властивостей буденної свідомості мас – спрощеного уявлення про суспільне життя, безпосередності сприйняття, максималізму, прагнення до простих рішень складних проблем тощо [4].

Класично-популістським є використання прямого контакту (чи його вмілої імітації) між лідером і масами, претензія на дії від імені “простої людини”. Власне, саме названі популістські методи успішно застосовує О. Лукашенко. Насаджуючи у свідомості громадян Білорусі образ “країни-фортеці”, навколо якої лише небезпека і вороги (за винятком хіба Росії, відносини з якою, втім, теж далеко не завжди є найкращими), білоруський президент позиціонує себе як її головного захисника, без якого усе “пропаде” [5].

Втім, суто популістські прийоми О. Лукашенка потужно підкріплюються брутальними репресіями проти будь-якої більш-менш дієвої опозиції режиму. М. Баранов підсумував свої роздуми таким чином: “...закономірний результат популізму – екстраординарна політика з переважанням насильницьких дій стосовно громадян, які засумнівалися у можливостях політичного лідера створити “суспільство загального благоденства”. І така екстраординарність буде тривати до тих пір, поки влада не усвідомить небезпеку протестного потенціалу народу, а громадянська активність людей не приведе до створення плюралістичного клімату в країні” [6].

Дуже здібний оратор, О. Лукашенко заклав основу своєї популярності, створивши собі імідж борця з корупцією, яка вразила державний апарат Республіки Білорусь у перші пострадянські роки. І. Шуленкова пише: “Телевізійний образ Лукашенка завжди був симпатичний простим людям... Він набув іміджу спортивної людини: грає у хокей, катається на лижах і полює великий теніс. Президент позиціонує себе в якості простої людини, яка присвятила життя служінню своєму народові та захисту його від корумпованих бюрократів” [7].

Так, білоруський політолог В. Карбалевіч оцінює цю подію як “народну” популістську електоральну революцію. Режим, який встановив у Білорусі

О. Лукашенко, цей автор вважає популістським. В. Карбалевіч назвав цей режим “лукашизмом”. На його думку, “лукашизм” притаманна низка особливостей, оригінальних характерних рис. Вихідним пунктом його формування стала відмова від послідовних ринкових реформ, консервація основних елементів радянської економічної і політичної системи [8].

При цьому інституційним “каркасом” та, водночас, механізмом керування білоруським суспільством стали трудові колективи. У Білорусі сформувався “авторитарний корпоративізм”, характерною властивістю якого є те, що різноманітні спілки чи корпорації (громадські організації, профспілки, церква тощо) не так представляють певні інтереси, скільки проводять державну політику.

Як зауважив білоруський політолог В. Ровдо, режимові О. Лукашенка притаманні особливі популістські риси. Зокрема, йому дуже властива антиелітистська спрямованість дій влади, яка, за визначенням цього автора, “атакує еліти зверху і знизу”. “Представники правлячої еліти в сучасній Білорусі, – зазначив В. Ровдо, – фактично беззахисні перед свавіллям вищої посадової особи. Постійне “жертвоприношення” чиновників є, проте, функціональним. Воно забезпечує відносну стабільність теперішньої політичної системи, союз захисної свідомості влади й егалітаризму має на ґрунті їх несприйняття реформізму інтелігенції та середніх верств” [9].

Як популістський, оцінює політичний режим у Білорусі І. Шуленкова. На її думку, критеріями популістського спрямування влади є: персональний стиль правління та наявність харизматичного лідера; нехтування посередницькими політичними інститутами; “націоналістична економіка”; перерозподіл національного доходу через соціальні програми, спрямовані на допомогу малозабезпеченим верствам населення.

При цьому жодна з названих ознак не є популістською сама собою, лише їх сукупність дає підстави вважати ту чи іншу владу популістською. На думку І. Шуленкової, усі перелічені тут характеристики властиві теперішній владі у Білорусі. О. Лукашенко, беззмінний президент країни, є, безумовно, яскравим харизматичним лідером, який вмів викликати симпатії та довіру більшості “простих білорусів” [10].

Його спільність із простими людьми акцентується використанням “трасянки” – особливої мови, суміші російської та білоруської, поширеної серед сільського населення та малоосвічених містян. Ця манера використання неграмотної мови ніби сигналізує простим людям: “Я один з вас!”. Однак найбільш промовистим прикладом харизми О. Лукашенка, мабуть, є прізвисько, яке дали йому люди і яке широко використовується в засобах масової інформації – “Батько”.

Іншою виразно популістською рисою режиму О. Лукашенка є відмова білоруського президента від безпосередньої опори на певну партію. Він завжди був і залишається позапартійним. Проте із 2007 р. у країні почала діяти формально неполітична і неурядова організація “Біла Русь”, у якій у “добровільно-примусовому” порядку опинилася більшість чиновників та майже 40% (станом на 2008 р.) членів парламенту. Попри офіційну неучасть глави держави у її діяльності, для всіх очевидним є зв’язок організації з О. Лукашенком, орієнтація “Білої Русі” на всебічну підтримку президента. І. Шуленкова проводить аналогію із ситуацією у Венесуелі, де у ті ж роки популістський режим У. Чавеса волів ґрунтуватися не на чітко організованій партії, а на вельми строкатому та недостатньо структурованому “Русі П’ятої республіки”, повністю залежному від глави держави.

Можна висловити припущення, що такі доволі аморфні структури потрібні популістським лідерам саме тому, що, сприяючи їх владі, водночас не здатні на самостійну політичну діяльність, оскільки критично залежні від особистості лідера. Відтак, на відміну від добре організованої партії, здібні партійні функціонери не можуть стати потенційною загрозою для “вождя”.

При цьому, як і популістські режими у Латинській Америці, білоруський владний популізм має електоральне і плебісцитарне спрямування, тобто прагне ґрунтуватися на легітимізованій через механізми голосування волі більшості (“народу”), у підсумку протиставляючи її правам меншості та громадянським свободам узагалі. При цьому народ сприймається “як щось єдине, нерозчленоване колективне ціле, що має спільні інтереси та мету. Свобода кожної окремої людини вкрай обмежена і залежить від того, який внесок вона робить у реалізацію потенціалу цілого...”. Окрім того, плебісцитарний популізм “лукашизму” ґрунтується на державному патерналізмі. В. Ровдо наголосив також, насамперед, на соціальному, а не національному спрямуванні білоруського популізму.

Зауважимо, що деякі автори висловлювали думку про звернення О. Лукашенка до “націоналістичного популізму”. З нашого погляду, певна актуалізована свого часу (йдеться про 2003 р.) націоналістична риторика була для білоруського президента швидше тактичним маневром, що використовувався для зміцнення позицій влади країни у момент тимчасової кризи у відносинах із російським керівництвом.

Білоруська економічна модель ґрунтується на державному контролі над найбільшими підприємствами та економічною діяльністю загалом, протекціонізмі тощо. Держава намагається забезпечити загальну зайнятість населення, почасти через заходи, які обмежують вільний рух робочої сили. І. Шуленкова висловила думку, що Білорусь можна вважати “державою-рентоотримувачем” – тобто вона є державою, яка отримує, у певний спосіб, ренту від іноземних осіб, концернів, урядів.

Тут йдеться про дохід, який білоруський уряд одержує від перепродажу порівняно дешевої для Білорусі російської нафти, а також про те, що білоруська економіка користує з відносної дешевизни російського природного газу, який постачається у цю державу. Окрім цього, членство у Митному союзі дає білоруським товарам загалом вільний доступ на масштабний російський ринок.

При цьому білоруська держава проводить досить дієву соціальну політику, спрямовану на перерозподіл суспільного багатства на користь більшості громадян. На практиці така політика є найбільш сприятливою для тих верств населення, які найменше спроможні скористатися з можливостей вільної ринкової економіки, – малокваліфікованих робітників, бюджетників, більшості селян та пенсіонерів. Загалом економічна політика О. Лукашенка досі забезпечувала йому доволі масову суспільну підтримку, відтак сприяючи збереженню позицій режиму.

Підсумовуючи зазначене вище, доцільно наголосити, що популістські риси властиві і білоруській владі, і має, насамперед, соціальне спрямування, і у своїх пропагандистських побудовах загалом дистанціюється від національних (націоналістичних) цінностей та ідеології. З нашого погляду, теперішній білоруський політичний режим можна визначити як авторитарно-популістський.

Прийшовши до влади як класичний, по суті популістський, політик, О. Лукашенко зараз значною мірою ґрунтується на державно-поліцейському апараті, застосовуючи репресії щодо своїх політичних опонентів. Водночас популістська риторика, популістська технологія політичного “самопозиціонування” порівняно

успішно продовжують застосовуватися білоруським лідером для забезпечення лояльності значної частини населення країни. При цьому білоруську економічну політику – державний контроль над основними галузями виробництва, перерозподіл національного багатства через механізми соціальної держави – не можна визначити як суто популістську. Проте вона сприяє збереженню авторитаризму та популістських прийомів управління, оскільки посилює роль глави держави, особисті “інтервенції” якого стають важливими для ухвалення економічних рішень. І це дало змогу О. Лукашенку знову балотуватись у 2015 р. та отримати більше 80% довіри від білоруського населення.

Загалом ті соціально-політичні трансформації, що відбулися у Росії та Білорусі після розпаду СРСР, зробили популізм постійним та впливовим чинником політичного життя цих країн. У кожній із них його прояви є істотно відмінними, мають свої специфічні риси, зумовлені сукупністю історико-культурних, ментальних особливостей цих країн. В обох країнах появи та поширенню популізму сприяла слабкість громадянського суспільства, практична відсутність досвіду демократії, демократичної політичної культури. При цьому авторитарний білоруський режим загалом є доволі близьким до популістських режимів Латинської Америки.

Список використаної літератури

1. Баранов Н. Популизм как фактор политической экстраординарности (на примере республики Беларусь) / Н. Баранов // Экстраординарность, случайность и протест в политике: тематическое и методологическое поле сравнительных исследований [Текст] : сб. науч. труд. — Краснодар : Кубанский гос. университет, 2011. — С. 84—92.

2. Баранов Н. Национальные аспекты популизма как метода политической борьбы [Текст] : автореф. дис. ... на соиск. научн. степ. канд. полит. наук : спец. 23.00.02 “Политические институты и процессы” / Н. Баранов. — СПб. : [б. и.], 1998. — 18 с.

3. Баранов Н. Национальный популизм как источник конфликтов на постсоветском пространстве / Н. Баранов // Форум 2004. Нация и мир. Ежегодник Института сравнительной политологии РАН [Текст]. — М. : Мысль, 2004. — С. 363—382.

4. Баранов Н. Об эффективности демократии / Н. Баранов // Актуальные проблемы современного политического процесса [Текст] : матер. междунар. науч. конф. : в 2 ч. Ч. 1 (15 февраля 2007 г., г. Санкт-Петербург). — СПб. : Балт. гос. техн. ун-т, 2007. — С. 179—185.

5. Баранов Н. Популизм и демагогия // Человек, культура, общество: межвуз. [Текст] : сб. науч. тр. — Вып. 3 / отв. ред. Н. В. Дулина, И. А. Небыков ; Волгоград. гос. техн. ун-т. Волгоград, 2005. — С. 100—108.

6. Баранов Н. Популизм как глобальное явление / Н. Баранов // Гуманизм, глобализм и будущее России [Текст] : матер. междунар. науч. конф. (15 ноября 2002 г., г. Санкт-Петербург). — СПб. : БГТУ, 2002. — С. 213, 214.

7. Булгакаў В. Новае у лукашэнкаўскай ўдэялегіі: Антырасійская гісторыя і нацыяналістычны папулізм / В. Булгакаў // АРСНЕ [Текст]. — 2003. — № 2. — С. 22.

8. Карбалевіч В. Білоруський феномен політичного популізму / В. Карбалевіч // Феномен популізму в пострадянському просторі [Текст] : матер. укр.-білорус. семін. (січень 1999 р., м. Київ). — К. : УЦКД, 1999. — С. 40.

9. Ровдо В. Специфика и эволюция политического режима Республики Беларусь / В. Ровдо // Hokkaido University. Acta Slavica Iaponica [Text]. — Т. 21. — P. 144—180.

10. Шуленкова И. Современные популистские режимы: сравнительный анализ Беларуси и Венесуэлы / И. Шуленкова // Палітычная сфера [Текст]. — 2009. — № 13. — С. 45—62.

I. Kiianka

POPULISM IN THE CONTEXT OF PUBLIC ADMINISTRATION: EXPERIENCE OF BELARUS

The article examines problems of populism in the context of public administration in Belarus. It should be noted that populism remains a topical phenomenon of social and political life of many countries. It is also observed that while populism makes a significant impact on policies of the countries with relatively little experience in functioning of democratic institutions, it also manifests itself quite visibly in the modern political space of 'old' democracies. The article proves that there is a clear link between the intensification of populism and exacerbation of socio-economic problems. It is noted that the inability of the democratic political establishment to respond effectively to new difficulties and challenges is an important factor that contributes to the emergence and growing influence of populists.

Key words: populism, political system, political regime, democracy.